

Historia leczenia żywieniowego w Polsce

History of clinical nutrition in Poland

Bruno Szczygieł

Katedra i Klinika Chirurgii Ogólnej, Gastroenterologicznej i Onkologicznej, Warszawski Uniwersytet Medyczny, Warszawa

Adres do korespondencji:

prof. dr hab. n. med.
Bruno Szczygieł
Katedra i Klinika Chirurgii
Ogólnej Gastroenterologicznej
i Onkologicznej, Warszawski
Uniwersytet Medyczny
ul. Banacha 1A, 02-097
Warszawa
e-mail:
brunoszczygiel1@gmail.com
Postępy Żywienia Klinicznego
2024, tom 19, 1–12
DOI: 10.5603/pzk.99059
ISSN 1896–3706
e-ISSN 2956–9249
Copyright © 2024 Via Medica

STRESZCZENIE

Dostępne od 55 lat całkowite żywienie pozajelitowe (CŻP) ma długą historię, której początki sięgają 1628 roku, kiedy to Wiliam Harvey odkrył i opisał układ krwionośny. Jednak dopiero w 1937 roku Robert Elman zastosował hydrolizaty aminokwasów u chorych po operacjach, co opisał w pierwszym na świecie podręczniku zatytułowanym *Żywnie pozajelitowe w chirurgii*. Następnym ważnym krokiem w rozwoju żywienia pozajelitowego było odkrycie przez Arvida Wretlinda w 1961 roku bezpiecznej emulsji tłuszczowej do podawania dożylnego o nazwie Intralipid. Jednak najważniejszy krok umożliwiający bezpieczne żywienie ludzi niemogących przyjmować normalnego pożywienia drogą doustną wykonał amerykański chirurg polskiego pochodzenia Stanley Dudrick, który w 1967 roku udowodnił, że stężona (40%) glukoza może być bezpiecznie podawana przez cewnik wprowadzony do żyły głównej górnej, co umożliwiło bezpieczne żywienie chorych zagrożonych śmiercią głodową. W Polsce CŻP zostało wprowadzone do praktyki klinicznej w 1948 roku przez amerykańskiego chirurga Roberta Elmana, który na zaproszenie Zarządu Głównego Towarzystwa Chirurgów Polskich odwiedzał uczelnie medyczne w Warszawie, Krakowie i Gdańsku.

Słowa kluczowe: żywienie pozajelitowe, historia żywienia klinicznego, Polskie Towarzystwo Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego

ABSTRACT

Total parenteral nutrition (TPN) has been available for 55 years. However, history in this field goes back more than 380 years. The first landmark is constituted by the description of general blood circulation by William Harvey in 1628. The next steps of fundamental importance in the development of intravenous nutrition were made in 1937 by Robert Elman in the publication on amino acid infusion in the form of protein hydrolysates, Arvid Wretlind who in 1961 published the first report on the use of safe fat emulsion, and Stanley Dudrick who in 1967 showed that concentrate glucose solution could be given via a catheter into a central vein.

In Poland TPN was introduced into clinical practice in 1948 by Robert Elman who on invitation of the Association of Polish Surgeons visited Polish university hospitals and taught Polish surgeons basics of iv nutrition.

Key words: parenteral nutrition, history of clinical nutrition, Polish Society of Enteral and Parenteral Nutrition

WAŻNE DATY

- 1975** — utworzenie Amerykańskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego (ASPEN, *American Society of Parenteral and Enteral Nutrition*). Pierwszym prezesem został Stanley Dudrick
- 1979** — utworzenie Europejskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego (ESPEN, *European Society of Parenteral and Enteral Nutrition*). Pierwszym prezesem

- został Ronald G. Clark z Wielkiej Brytanii. Kongres założycielski odbył się w Sztokholmie. Polskę reprezentowali Marek Pertkiewicz i Bruno Szczygieł, którzy zostali członkami założycielami ESPEN
- 1983** — pierwsze w Polsce żywienie pozajelitowe w warunkach domowych — Marek Pertkiewicz, Krystyna Majewska
- 1986** — utworzenie Sekcji Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Przewodniczący Bruno Szczygieł
- 1992** — pierwsze w Polsce żywienie pozajelitowe w warunkach domowych u dzieci — Janusz Książyk, Małgorzata Łyszkowska, Krzysztof Bogucki, Anna Ratyńska, Bożenna Tondys, Jerzy Socha, Marek Pertkiewicz
- 1996** — utworzenie Warszawskiego Forum Żywniowego. Przewodniczący Janusz Książyk
- 1998** — utworzenie Polskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego (PTŻPiD). Pierwszym prezesem został Bruno Szczygieł
- 2003** — pierwsze w Polsce żywienie pozajelitowe kobiety w ciąży w warunkach domowych — Marek Pertkiewicz, Krystyna Majewska
- 2005** — utworzenie Sekcji Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego Towarzystwa Chirurgów Polskich. Pierwszym prezesem został Ireneusz Wojciech Krasnodębski
- 2006** — ukazał się pierwszy numer oficjalnego pisma Polskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego pt. „Postępy Żywienia Klinicznego”. Redaktorem naczelnym został Marek Pertkiewicz
- 2010** — utworzenie Polskiego Towarzystwa Żywienia Klinicznego Dzieci (PTŻKD) Przewodniczący Janusz Książyk
- 2010** — utworzenie Polskiego Towarzystwa Żywienia Klinicznego (PTŻK). Pierwszym prezesem został Sławomir Rudzki
- 2012** — zgodnie z międzynarodowymi tendencjami do nazwy Towarzystwa dodano „i Metabolizmu”. Tak więc od czerwca 2012 roku pełna nazwa brzmi Polskie Towarzystwo Żywienia Pozajelitowego, Dojelitowego i Metabolizmu (POLSPEN)
- 2019** — 41. Kongres ESPEN odbył się po raz pierwszy w Polsce, w Krakowie. Inicjator i przewodniczący komitetu organizacyjnego — Stanisław Kłęk

WSTĘP

Początki leczenia żywieniowego w Polsce sięgają 1948 roku, kiedy to na zaproszenie Zarządu Głównego Towarzystwa Chirurgów Polskich przebywał w naszym kraju Robert Elman, autor pierwszego podręcznika dotyczącego żywienia pozajelitowego w chirurgii [1], który uczył polskich chirurgów zasad żywienia pozajelitowego z użyciem hydrolyzatów białka i glukozy. Opiekunem i tłumaczem Elmana był Jan Nielubowicz, a zajęcia odbywały się w I Klinice Chirurgicznej Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Warszawie (kierownik: prof. dr Tadeusz Butkiewicz) i w Oddziale Chirurgicznym VI B Szpitala im. Dzieciątka Jezus (kierownik: prof. dr Jan Zaorski).

W 1952 roku Zakłady Farmaceutyczne „Polfa” w Lublinie podjęły produkcję aminokwasów do przetaczania dożylnego w oparciu o aminokwasy krystaliczne produkowane przez japońską firmę Ajinomoto. Niestety, po upływie roku Polfa zaprzestała produkcji aminokwasów, które do dziś importujemy z zagranicy. W 1963 roku, po zaledwie dwóch latach od wprowadzenia Intralipidu do leczenia żywieniowego w Szwecji, zarejestrowano w Polsce 10-procentową emulsję tłuszczową Intralipid. Natomiast już w 1962 roku ukazały się pionierskie prace Brossa i Arońskiego [2, 3] dotyczące zastosowania emulsji tłuszczowej Intralipid w żywieniu pozajelitowym ciężko chorych.

W 1972 roku ukazała się praca przeglądowa zatytułowana *Parenteralna hiperalimentacja*, w której Roman

Jędrzejewski z kliniki prof. Jana Nielubowicza przedstawił rozwój i możliwości żywienia pozajelitowego w chirurgii [4]. Natomiast rok później ukazała się praca Kańskiej i Fedeczko z Kliniki Niemowlęcej Instytutu Pediatrii Akademii Medycznej w Krakowie zatytułowana *Całkowita alimentacja dożylna w stanach wymagających intensywnego leczenia* [5]. Była to pierwsza w Polsce praca dotycząca możliwości żywienia pozajelitowego w pediatrii.

W 1976 roku z inicjatywy prof. Jana Nielubowicza do programu obrad 48. Zjazdu Chirurgów, który odbył się w Warszawie w dniach 23–25 września po raz pierwszy włączono sesję zatytułowaną *Hiperalimentacja w chirurgii*, której organizację i prowadzenie powierzono Brunonowi Szczygłowi [6]. Natomiast w 1983 roku, podczas 51. Zjazdu Towarzystwa Chirurgów Polskich (TChP) w Łodzi, jednym z czterech referatów programowych był wygłoszony przez Brunona Szczygła referat poświęcony żywieniu krytycznie chorych w chirurgii [7]. W tej samej sesji Marek Pertkiewicz i wsp. przedstawili organizację zasady działania pierwszego w Polsce Zespołu Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego Instytutu Chirurgii Akademii Medycznej w Warszawie działającego od 1975 roku, którego inicjatorem i kierownikiem był Marek Pertkiewicz [8]. W pracy przedstawiono wyniki stosowania żywienia pozajelitowego u 541 chorych leczonych od 1975 do 1983 roku w Oddziale Intensywnej Terapii (OIT), którym kierował dr Janusz Kącki.

TOWARZYSTWA NAUKOWE

Sekcja Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego Polskiego Towarzystwa Lekarskiego

Szybki rozwój leczenia żywieniowego w Polsce wymagał stworzenia ram organizacyjnych umożliwiających wymianę doświadczeń, szkolenie specjalistów i prowadzenie badań naukowych. Inspiracją do tych działań było również utworzenie w 1975 roku Amerykańskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego (*American Society of Parenteral and Enteral Nutrition*) i powstanie w 1979 roku w Sztokholmie Europejskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego (*European Society of Parenteral and Enteral Nutrition*).

Po przeprowadzeniu rozmów z Zarządem Głównym Polskiego Towarzystwa Lekarskiego i przygotowaniu projektu statutu Sekcji Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego PTL komitet założycielski Sekcji w składzie Bruno Szczygieł, Marek Pertkiewicz i Teresa Korta zorganizował posiedzenie założycielskie Sekcji, które odbyło się 26 czerwca 1986 roku w gmachu *Collegium Anatomicum* w Warszawie. W posiedzeniu założycielskim wzięło udział 55 lekarzy. Zatwierdzono statut Sekcji i wybrano zarząd. Przewodniczącym Sekcji został Bruno Szczygieł, wiceprzewodniczącym Antoni Aroński (AM, Wrocław), sekretarzem Marek Pertkiewicz (AM Warszawa), skarbnikiem Teresa Korta (AM, Warszawa), a członkami: Leszek Ciesielski i Janusz Wara-Wąsowski (AM, Łódź), Janusz Książyk (Centrum Zdrowia Dziecka, Warszawa) i Małgorzata Złotorowicz (Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego, Warszawa). Zgodnie z zasadami określonymi w statucie Sekcja stała się organizatorem działalności leczniczej, szkoleniowej i naukowej w zakresie leczenia żywieniowego w Polsce. Siedzibą zarządu została kierowana przez prof. Brunona Szczygła Katedra i Klinika Chirurgii Gastroenterologicznej AM w Warszawie, przemianowana w roku 1997 na Klinikę Chirurgii Gastroenterologicznej i Żywienia, która dzięki ogromnemu zaangażowaniu Marka Pertkiewicza, Włodzimierza Cebulskiego, Waldemara Pawłowskiego, Andrzeja Kosa i Krystyny Majewskiej stała się czołowym ośrodkiem leczenia żywieniowego w Polsce. Oprócz lekarzy zatrudnionych w Klinice w pracach Zespołu Leczenia Żywieniowego czynny udział brali: Dagna Bobilewicz — kierownik Laboratorium Centralnego CSK, która zapewniała możliwość wykonywania badań laboratoryjnych przez całą dobę, Krzysztof Zieniewicz — zatrudniony w Klinice Chirurgii Ogólnej, Transplantacyjnej i Wątroby, Teresa Korta — zatrudniona w Zakładzie Anestezjologii i Intensywnej Terapii, i Janusz Kącki — ordynator Oddziału Intensywnej Terapii.

Zarząd Sekcji rozpoczął organizowanie dorocznych konferencji naukowo-szkoleniowych, w których oprócz uczestników z całej Polski, głównie chirurgów, anestezjologów i pediatrów brali udział wybitni specjaliści w dziedzinie leczenia żywieniowego z zagranicy. Łącznie zorganizowano 12 konferencji naukowo-szkoleniowych.

Polskie Towarzystwo Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego

W 1998 roku, po trzynastu latach działalności Sekcja, zgodnie z wcześniejszą uchwałą Walnego Zgromadzenia, zakończyła działalność, a w jej miejsce powstało samodzielne Polskie Towarzystwo Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego (PTŻPiD), zarejestrowane i wpisane do rejestru stowarzyszeń w dziale „A” przez Urząd Wojewódzki m.st. Warszawy. Na posiedzeniu wyborczym 20 marca 1998 roku wybrano w tajnym głosowaniu jedenastoosobowy Zarząd Główny, który, zgodnie ze statutem, dokonał wyboru prezesa, dwóch wiceprezesów, skarbnika i sekretarza. Pierwszym prezesem Towarzystwa został Bruno Szczygieł, w skład zarządu weszli: Teresa Korta (wiceprezes), Janusz Książyk (wiceprezes), Marek Pertkiewicz (sekretarz), Waldemar Pawłowski (skarbnik) oraz Krzysztof Bogucki, Włodzimierz Cebulski, Maria Ciszewska-Jędrasik, Krystyna Majewska, Małgorzata Łyszkowska i Krzysztof Zieniewicz (członkowie). Siedzibą Towarzystwa została Katedra i Klinika Chirurgii Gastroenterologicznej i Żywienia Akademii Medycznej w Warszawie, a kierowany przez Marka Pertkiewicza Międzykliniczny Zespół Leczenia Żywieniowego Centralnego Szpitala Klinicznego prowadził konsultacje i leczenie żywieniowe chorych w szpitalu, szkolenie lekarzy i pielęgniarek oraz żywienie pozajelitowe chorych w domu.

Pierwszy Zjazd Towarzystwa, będący jednocześnie XIII Konferencją Naukowo-Szkoleniową, odbył się w dniach 27–29 maja 1999 roku w Popowie. Wykład inauguracyjny zatytułowany *Intensive care and nutritional management of patients with stroke disease* wygłosił prof. Erno Dardai ze Szpitala św. Stefana w Budapeszcie. Oprócz sesji międzynarodowej zorganizowano sześć sesji naukowych poświęconych aktualnym problemom leczenia żywieniowego. Nadano godność Członka Honorowego prof. Leszkowi Ciesielskiemu.

W czerwcu 2002 roku odbył się IV Zjazd PTŻPiD z udziałem ponad 200 lekarzy, pielęgniarek i dietetyków. W czasie Zjazdu godność Członka Honorowego otrzymali prof. Erno Dardai — kierownik Zakładu Anestezjologii i Intensywnej Terapii w Szpitalu św. Stefana w Budapeszcie, za wieloletnią współpracę z Towarzystwem, co ułatwiała mu doskonała znajomość języka polskiego, oraz prof. Bruno Szczygieł — kierownik Kliniki Chirurgii Gastroenterologicznej i Żywienia AM w Warszawie w latach 1968–2000, przewodniczący Sekcji Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego PTL w latach 1986–1998, prezes Polskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego w latach 1998–2002.

W 2002 roku w związku z upływem czteroletniej kadencji władz Towarzystwa odbyło się walne zgromadzenie członków, które wybrało nowy jedenastoosobowy zarząd główny PTŻPiD. Jego członkowie dokonali wyboru władz Towarzystwa na kadencję 2002–2006 w składzie: Marek Pertkiewicz — prezes, Teresa Korta — wiceprezes, Małgorzata Łyszkowska — wiceprezes, Waldemar Pawłowski — skarbnik, Krzysztof Bogucki — sekretarz, Krystyna Ma-

jewska, Krystyna Urbanowicz, Maria Ciszewska-Jędrasik, Katarzyna Karwowska, Mikołaj Spodaryk i Bruno Szczygiel — członkowie.

Siedzibę Towarzystwa przeniesiono z Kliniki Chirurgii Gastroenterologicznej i Żywienia do II Zakładu Anestezjologii Akademii Medycznej w Warszawie przy ul. Banacha 1a, a w styczniu 2005 roku do kierowanej przez M. Pertkiewicza Samodzielnej Pracowni Żywienia Klinicznego w Szpitalu Klinicznym im. Witolda Orłowskiego przy ul. Czerniakowskiej 231, należącym do CMKP.

W czerwcu 2006 roku podczas VIII Zjazdu PTŻPiD w Jachrance odbyło się kolejne walne zgromadzenie członków, które dokonało wyboru władz Towarzystwa na kadencję 2006–2010 w składzie: Marek Pertkiewicz — prezes, Teresa Korta — wiceprezes, Małgorzata Łyszkowska — wiceprezes, Krystyna Majewska — sekretarz, Krzysztof Bogucki — skarbnik, Włodzimierz Cebulski, Stanisław Kłęk, Maria Ciszewska-Jędrasik, Maciej Matczuk, Sławomir Rudzki i Janusz Książyk — członkowie. W okresie dwóch kadencji, w których funkcję prezesa pełnił prof. Marek Pertkiewicz podjęto i zrealizowano wiele inicjatyw wydawniczych, z których najważniejsze były *Standardy żywienia pozajelitowego i żywienia dojelitowego* Marka Pertkiewicza, Teresy Korty, Janusza Książyka i wsp. [9] i *Podstawy żywienia klinicznego* pod red. Lubosa Sobotki [10].

W 2010 roku po raz pierwszy w historii Towarzystwa wydarzyła się sytuacja, że walne zgromadzenie, którego zadaniem jest wybór nowego zarządu, odbyło się dwa razy i to w dwóch różnych miejscach. Ze względów formalnych na wniosek ustępującego prezesa (prof. Marek Pertkiewicz) Urząd Wojewódzki m.st. Warszawy unieważnił wybory władz Towarzystwa dokonane w czerwcu 2010 roku w Jachrance na XII Zjeździe Towarzystwa. Kolejne walne zgromadzenie członków odbyło się 4 grudnia 2010 roku w Poznaniu. W następstwie przeprowadzonych wyborów wyłoniono zarząd główny na kadencję 2010–2014 w składzie: Stanisław Kłęk — prezes, Teresa Korta — wiceprezes, Włodzimierz Cebulski — wiceprezes, Małgorzata Łyszkowska — skarbnik, Piotr Szubiński — sekretarz, Wiesława Łysiak-Szydłowska, Maciej Słodkowski, Tadeusz Jaworski, Katarzyna Matysiak i Jacek Sobocki — członkowie. W dniu 20 stycznia 2011 roku Zarząd Główny PTŻPiD powołał na stanowisko redaktora naczelnego czasopisma prof. Ireneusza Krasnodębskiego. Zastępcami redaktora zostali Teresa Korta, Mikołaj Spodaryk i Stanisław Kłęk.

Pierwszym zadaniem nowego zarządu było zorganizowanie XIII Zjazdu Towarzystwa, który miał miejsce w Jachrance w dniach 15–19 czerwca 2011 roku. W zjeździe wzięło udział ponad 300 uczestników, w tym liczna grupa wykładowców z zagranicy zaproszonych przez prezesa. Odbyły się kolejne kursy organizowane przez Polską Szkołę Żywienia i Metabolizmu, której dyrektorem została Małgorzata Łyszkowska.

Powołano prof. Brunona Szczygła na redaktora honorowego czasopisma „Postępy Żywienia Klinicznego”, będącego oficjalnym organem Towarzystwa.

W 2012 roku podczas XIV Zjazdu Towarzystwa, zgodnie z tendencjami międzynarodowymi, do nazwy Towarzystwa dodano człon „i Metabolizmu”. Oficjalna nazwa brzmi obecnie: Polskie Towarzystwo Żywienia Pozajelitowego, Dojelitowego i Metabolizmu, w skrócie PTŻPDiM.

W dniach 20–22 czerwca 2014 roku odbył się w Jachrance XVI Zjazd Towarzystwa, podczas którego walne zgromadzenie członków wybrało władze na kadencję 2014–2018 w składzie: Stanisław Kłęk — prezes, Małgorzata Łyszkowska — wiceprezes, Maciej Słodkowski — wiceprezes, Piotr Paluszkiwicz — skarbnik, Tomasz Kowalczyk — sekretarz oraz Sylwia Małgorzewicz, Elżbieta Koczur-Szozda, Kinga Szczepanek, Alina Górecka, Lilia Kimber-Dziwisz, Jacek Sobocki, Włodzimierz Cebulski i Zbigniew Kamocki — członkowie. W czasie zjazdu odbyło się 17 sesji naukowych, ponad 70 wykładów, IV moduł Polskiej Szkoły Żywienia Klinicznego, 2 moduły kursów LLL (*Lifelong Learning*) oraz kurs dla członków Zespołów Żywnieniowych.

Postępy Żywienia Klinicznego

W 2006 roku po wielomiesięcznych przygotowaniach ukazał się pierwszy numer oficjalnego czasopisma PTŻPiD zatytułowane „Postępy Żywienia Klinicznego”. Redaktorem naczelnym został Marek Pertkiewicz, jego zastępcami: Teresa Korta i Mikołaj Spodaryk, a sekretarzem redakcji M. Łyszkowska. Redaktorem honorowym został twórca żywienia pozajelitowego Stanley Dudrick. W latach 2011–2015 redaktorem naczelnym był prof. Ireneusz Wojciech Krasnodębski. Jego zastępcami zostali Teresa Korta, Mikołaj Spodaryk i Stanisław Kłęk, a sekretarzem redakcji została Małgorzata Łyszkowska. W tym czasie liczba punktów przyznawanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego wzrosła z 2 do 3. W 2015 roku redaktorem naczelnym została Małgorzata Łyszkowska, która pełniła tę funkcję do 2023 roku, czyli była związana z pismem przez 17 lat, w tym 8 ostatnich lat na stanowisku redaktora naczelnego. Należą się Jej specjalne podziękowania za piękne komentarze, jakie pisała do każdego wydania. Do 2021 roku ukazało się 57 numerów czasopisma, które odegrało bardzo ważną rolę w upowszechnianiu wiedzy na temat leczenia żywieniowego i działalności Towarzystwa. W 2022 roku rozwiązano umowę na wydawanie „Postępów Żywienia Klinicznego” z firmą Scientifica w Krakowie i podpisano nową umowę z oficyną wydawniczą Via Medica z Gdańska. Redaktorem naczelnym została prof. Sylwia Małgorzewicz z Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. Ustalono, że czasopismo będzie publikowane tylko w wersji elektronicznej. Według wykazu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego czasopismo otrzymało 40 punktów. Jest ono indeksowane w bazie Index Copernicus, a jego ICV w 2022 roku wynosił 59,26 punktów.

WARSZAWSKIE FORUM ŻYWIENIOWE

W listopadzie 1996 roku z inicjatywy Janusza Książyka, kierownika Zespołu Leczenia Żywnieniowego w Centrum

Zdrowia Dziecka w Warszawie, odbyło się pierwsze posiedzenie Warszawskiego Forum Żywieniowego poświęcone problematyce leczenia żywieniowego dzieci i dorosłych. Forum cieszyło się bardzo dużym zainteresowaniem jako znakomite miejsce wymiany poglądów, służyło nawiązywaniu kontaktów przez przedstawicieli różnych specjalności medycznych i przyczyniło się do rozwoju leczenia żywieniowego w Polsce. Warszawskie Forum Żywieniowe aktywnie działa do chwili obecnej i stanowi jedną z nielicznych możliwości spotkań przedstawicieli pediatrów, gastroenterologów, anestezjologów i chirurgów dziecięcych w sprawach dotyczących diety oraz żywienia klinicznego dzieci i młodzieży. Forum ściśle współpracuje Polskim Towarzystwem Żywienia Klinicznego Dzieci, organizuje konferencje naukowe, sympozja tematyczne i szkolenia praktyczne.

POLSKIE TOWARZYSTWO ŻYWIENIA KLINICZNEGO DZIECI

W VIII Forum, które odbyło się w listopadzie 2010 roku z udziałem ponad 300 uczestników z Polski i z zagranicy, wziął udział twórca żywienia pozajelitowego Stanley Dudrick. Poparł on ideę utworzenia towarzystwa naukowego, którego działalność skupiałaby się na zagadnieniach dotyczących leczenia żywieniowego dzieci i młodzieży. Po sprecyzowaniu zadań i celów towarzystwa oraz opracowaniu statutu w styczniu 2011 roku powołano Polskie Towarzystwo Żywienia Klinicznego Dzieci i wybrano zarząd główny w składzie: Janusz Książyk — prezes, Agnieszka Szlagatys-Sidorkiewicz — zastępca prezesa, Agnieszka Gawecka — sekretarz, Katarzyna Popińska — skarbnik oraz Maria Kornacka, Paweł Juszczyk, Ewa Toporowska-Kowalska — członkowie. Pierwsze Sympozjum Towarzystwa odbyło się w październiku 2011 roku w Jasionce koło Rzeszowa.

Profesor Janusz Książyk był prezesem Towarzystwa do roku 2018. W tym czasie zostały opracowane i opublikowane *Standardy leczenia żywieniowego w pediatrii*, zasady leczenia żywieniowego w intensywnej terapii dziecięcej oraz zasady leczenia żywieniowego dzieci z przewlekłymi chorobami układu pokarmowego [11–13]. Opracowane wytyczne zostały wdrożone do praktyki, co przyczyniło się do ujednoczenia i poprawy wyników leczenia dzieci z niedożywieniem.

W 2018 roku walne zgromadzenie członków wybrało nowy Zarząd Główny, a prezesem Towarzystwa została prof. Agnieszka Szlagatys-Sidorkiewicz, kierownik Katedry i Kliniki Pediatrii, Gastroenterologii, Hepatologii i Żywienia Dzieci Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego, która wcześniej była zastępcą prezesa.

W związku z przygotowaniami do 41. Kongresu ESPEN w Krakowie w 2019 roku, co jest wyłączną zasługą prezesa Towarzystwa Stanisława Kłęk i wymaga rozlicznych działań organizacyjnych, zostało zwołane Nadzwyczajne Walne Zgromadzenie Członków.

SEKCJA ŻYWIENIA POZAJELITOWEGO I DOJELITOWEGO TChP

Dnia 25 listopada 2005 roku na wniosek prof. I.W. Krasnodębskiego Zarząd Główny Towarzystwa Chirurgów Polskich podjął decyzję o powołaniu Sekcji Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego TChP. Obowiązki tymczasowego przewodniczącego Sekcji zarząd powierzył prof. Krasnodębskiemu i zobowiązał go do zwołania zebrania wyborczego. Pierwsza Konferencja Naukowo-Organizacyjna Sekcji odbyła się 31 marca 2006 roku w Warszawie. Przyjęto statut Sekcji i wybrano zarząd w składzie: Ireneusz Wojciech Krasnodębski — przewodniczący, Piotr Paluszkiwicz — wiceprzewodniczący, Maciej Stodkowski — sekretarz, Stanisław Głuszek, Tadeusz Przystasz, Piotr Galusinski i Włodzimierz Cebulski — członkowie. Przyjęto jednogłośnie uchwałę o nadaniu godności Członka Honorowego Sekcji prof. Brunonowi Szczygłowi. Ustalono, że siedzibą Zarządu Sekcji będzie Katedra i Klinika Chirurgii Gastroenterologicznej i Żywienia Akademii Medycznej w Warszawie przy ul. Banacha 1a.

W kwietniu 2010 roku w ramach V Konferencji Naukowo-Szkoleniowej odbyło się walne zgromadzenie członków Sekcji, które dokonało wyboru nowych władz w składzie: Maciej Stodkowski — przewodniczący, Zbigniew Kamocki — wiceprzewodniczący, Włodzimierz Cebulski — sekretarz oraz Stanisław Głuszek, Bogusław Kędra, Piotr Paluszkiwicz, Stanisław Kłęk, Henryk Kamoń, Waldemar Pawłowski i Witold Walczak — członkowie. Podczas zgromadzenia zaktualizowano nazwę Kliniki, z której usunięto człon „i żywienia”. Obowiązująca od 2008 roku nazwa to Katedra i Klinika Chirurgii Ogólnej, Gastroenterologicznej i Onkologicznej Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego. Skrócono kadencję władz Sekcji z czterech do dwóch lat.

Przyjęto, że kadencja przewodniczącego może być powtórzona tylko raz. Nadano tytuł Honorowego Przewodniczącego Sekcji prof. Ireneusz Wojciech Krasnodębskiemu, założycielowi Sekcji. Ustalono, że Honorowy Przewodniczący wchodzi w skład Zarządu Sekcji bez konieczności udziału w wyborach. Od 2013 roku zaprzestano organizacji corocznych konferencji Sekcji i połączono je ze zjazdami PTŻPDiM.

POLSKIE TOWARZYSTWO ŻYWIENIA KLINICZNEGO

Powołane w grudniu 2010 roku Polskie Towarzystwo Żywienia Klinicznego (PTŻK) zostało zarejestrowane przez Sąd Rejonowy dla m.st. Warszawy w lipcu 2011 roku. Pierwszy zjazd Towarzystwa odbył się w Jachrance w dniach 18–19 listopada 2011 roku. Walne zgromadzenie dokonało wyboru władz Towarzystwa w następującym składzie: Sławomir Rudzki — prezes, Marek Kunecki — wiceprezes, Przemysław Matras — sekretarz, Waldemar Szafranski — skarbnik, Lidia Bartoszewska, Maciej Sadowski, Marcin Folwarski — członkowie. Siedzibą Towarzystwa jest I Klinika Chirurgii Ogólnej, Transplantacyjnej i Leczenia Żywieniowego Uni-

wersytetu Medycznego w Lublinie, której kierownikiem jest prof. Sławomir Rudzki. Podstawowe cele działalności Towarzystwa to:

- prowadzenie badań naukowych w zakresie leczenia żywieniowego,
- upowszechnianie wiedzy na temat leczenia żywieniowego i żywienia,
- tworzenie programów w zakresie leczenia żywieniowego i żywienia,
- prowadzenie szkolenia w dziedzinie leczenia żywieniowego,
- nawiązywanie współpracy międzynarodowej w zakresie leczenia żywieniowego.

Cele te są realizowane poprzez organizację dorocznych zjazdów, konferencji i kursów szkoleniowych. Tylko w roku 2018 PTŻK zorganizowało trzy duże konferencje: IV Konferencję naukowo-szkoleniową, VIII Kongres PTŻK w Ławie i konferencję na temat leczenia żywieniowego w medycynie paliatywnej.

Po przejściu prof. Rudzkiego na emeryturę kierownikiem Kliniki i prezesem Towarzystwa został prof. Przemysław Matras, który z powodzeniem kontynuuje i rozwija działalność leczniczą, naukową i szkoleniową w dziedzinie leczenia żywieniowego.

OŚRODKI LECZENIA ŻYWIENIOWEGO W POLSCE

Oprócz Katedry i Kliniki Chirurgii Gastroenterologicznej i Żywienia AM w Warszawie szybko powstawały nowe ośrodki, które zapoczątkowały i rozwijały leczenie żywieniowe w Polsce. Wśród nich na szczególne wyróżnienie zasługują:

- **Ośrodek Leczenia Żywieniowego w Łodzi**, w Klinice Chirurgii Ogólnej i Transplantacyjnej w Łodzi, kierowany przez prof. Leszka Ciesielskiego, któremu za osiągnięcia w dziedzinie leczenia żywieniowego w Polsce Zarząd Główny POLSPEN nadał w roku 1998 godność Członka Honorowego. Od 1987 roku działał w Łodzi jedyne w Polsce oddział Towarzystwa prowadzący bardzo aktywną działalność szkoleniową i naukową. W 1990 roku ukazało się *Kompendium żywienia ciężko chorych* napisane przez Leszka Ciesielskiego i Stanisława Łupińskiego [14]. W podręczniku przedstawiono zasady leczenia żywieniowego w różnych stanach chorobowych w formie pytań i odpowiedzi. Warto nadmienić, że po roku 2000 taką właśnie formę przyjęto dla wytycznych wydawanych przez ESPEN. Tradycje leczenia żywieniowego w Łodzi kontynuuje dr Marek Kunecki, kierownik Pracowni Leczenia Żywieniowego w Szpitalu Specjalistycznym im. M. Pirogowa w Łodzi. Placówka zatrudniała w 2018 r. 4 lekarzy, 5 pielęgniarek i 1 dietetyczkę. Pod opieką zespołu jest aktualnie 125 pacjentów na żywieniu pozajelitowym i 196 pacjentów na żywieniu dojelitowym w domu. Dr Kunecki prowadził 3 pacjentki w ciąży będące na całkowitym żywieniu pozajelitowym w domu z powodu zespołu

krótkiego jelita. Żywienie dostosowane do zmieniającego się zapotrzebowania sprawiło, że wszystkie panie urodziły zdrowe dzieci, które obecnie mają 19, 19 i 8 lat.

- **Ośrodek Żywienia Klinicznego w Wojewódzkim Szpitalu Specjalistycznym w Olsztynie** prowadzony od 1995 roku przez dr n. med. Krystynę Urbanowicz, organizatora wielu posiedzeń naukowych i szkoleniowych w regionie Warmii i Mazur. W skład Ośrodka wchodzi Pracownia Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego oraz Poradnia dla chorych żywionych pozajelitowo i dojelitowo w warunkach domowych. W styczniu 2019 roku pod opieką ośrodka znajdowało się ponad 200 chorych żywionych pozajelitowo lub dojelitowo w domu. Tu również odbywa się zarządzanie leczeniem żywieniowym chorych przebywających aktualnie w szpitalu (programowanie worków żywieniowych, zamówienia sprzętu i leków dla chorych żywionych w szpitalu i w domu oraz edukacja pacjentów lub członków rodzin pacjentów, którzy są planowani do leczenia żywieniowego w domu. Przy Ośrodku działa Towarzystwo Chorych Żywionych Pozajelitowo w Domu — „Activum”, które organizuje spotkania, w tym także z pracownikami Ośrodka, poświęcone aktualnym problemom chorych.
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Klinice Pediatrii, Gastroenterologii i Żywienia Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (CMUJ) w Krakowie** kierowany przez dr. hab. n. med. Mikołaja Spodaryka, organizatora żywienia klinicznego dzieci w regionie Polski południowej i specjalisty w dziedzinie żywienia pozajelitowego dzieci z ciężkimi oparzeniami. Spodaryk jest autorem podręczników: *Podstawy leczenia żywieniowego u dzieci* [15] i wspólnie z Piotrem Paluszkiem *Praktyczne aspekty leczenia żywieniowego* [16] oraz wydanego w roku 2019 znakomitego podręcznika *Podstawy leczenia żywieniowego* [17], który uzyskała oficjalną rekomendację Polskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego, Dojelitowego i Metabolizmu. W ośrodku kierowanym przez prof. M. Spodaryka od roku 2000 prowadzono żywienie pozajelitowe w domu u około 100 dzieci z zespołem krótkiego jelita. Zmniejszanie się liczby dzieci żywionych pozajelitowo w domu jest spowodowane tym, że długość jelita ulega zwiększeniu wraz ze wzrastaniem dziecka, co u znaczącej części spośród nich pozwala przejść na normalne odżywianie.
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Katedrze i Zakładzie Anestezjologii i Intensywnej Terapii CMUJ w Krakowie** kierowany przez dr n. med. Alicję Machetę, która prowadzi leczenie żywieniowe chorych i jest organizatorką dorocznych konferencji naukowo-szkoleniowych w Krynicy Górskiej poświęconych żywieniu klinicznemu.
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Katedrze Chirurgii Ogólnej i Klinice Chirurgii Gastroenterologicznej CMUJ w Krakowie**, którego działalność zapoczątkował

prof. Tadeusz Popiela, a kontynuował prof. Jan Kulig. Od 2000 roku Zespołem kierował ówczesny doktor, a obecnie profesor Stanisław Kłęk, który stworzył bardzo dobrze działający Ośrodek Żywienia Klinicznego dla pacjentów z regionu południowej Polski wymagających leczenia żywieniowego zarówno w szpitalu, jak i w warunkach domowych. Z jego inicjatywy w roku 2005 został utworzony pierwszy w Polsce Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej prowadzący leczenie żywieniowe w warunkach domowych w ramach kontraktu z NFZ. Profesor Kłęk od 2010 roku jest niezwykle aktywnym prezesem Polskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego, Dojelitowego i Metabolizmu. Nawiązał ścisłe kontakty z wieloma towarzystwami żywieniowymi w Europie i z zarządem ESPEN. Jest wykładowcą na kursach organizowanych przez ESPEN w różnych krajach. Kilka lat temu rozpoczął, uwieńczone sukcesem, starania o zorganizowanie Kongresu ESPEN w Polsce. Jego zasługą jest to, że po raz pierwszy od założenia stowarzyszenia 41. Kongres ESPEN odbył się w Krakowie, w dniach 31 sierpnia – 3 września 2019 roku, a jego obrady toczyły się pod hasłem „Nutrition – a Highway to Health”.

- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Szpitalu Powiatowym w Oświęcimiu** utworzony i kierowany od 1975 roku przez dr. n. med. Jana Kalacińskiego. Doświadczenia zespołu były przedstawiane w licznych wykładach wygłaszanych na zjazdach PTŻPDiM i w publikacjach zamieszczanych na łamach czasopism medycznych.
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Katedrze i Klinice Anestezjologii i Intensywnej Terapii AM we Wrocławiu** kierowany przez profesora Antoniego Arońskiego, który już w 1962 roku wspólnie z prof. Wiktołem Brossem prowadził leczenie żywieniowe z wykorzystaniem emulsji tłuszczowej Intralipid, glukozy i hydrolizatu aminokwasów [2, 3]. Tradycje leczenia żywieniowego w Katedrze kontynuowali prof. Andrzej Kübler i kierownik Katedry i Kliniki Chirurgii Przewodu Pokarmowego Śląskiego Uniwersytetu Medycznego prof. Paweł Lampe. Od ponad ćwierćwiecza lat robi to z powodzeniem dr n. med. Anna Zmarzły, która jest kierownikiem Ośrodka Żywienia Klinicznego i przewodniczącą Zespołu Leczenia Żywieniowego Wojewódzkiego Szpitala Specjalistycznego im. J. Gromkowskiego we Wrocławiu oraz pomysłodawcą i koordynatorem jedyne w Europie programu „Działania edukacyjne, profilaktyka, diagnostyka i leczenie niedożywienia u dorosłych mieszkańców województwa dolnośląskiego”. Jest organizatorem licznych kursów i konferencji z zakresu Żywienia Klinicznego, cenionym wykładowcą i autorem licznych prac poświęconych zapobieganiu, rozpoznawaniu i leczeniu niedożywienia towarzyszącemu chorobom, a zwłaszcza nowotworom.
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Katedrze i Klinice Chirurgii Ogólnej**, kierowany przez dr n. med. Urszulę Skowrońską-Piekarską, organizatorkę posiedzeń

naukowych i autorkę licznych prac z dziedziny leczenia żywieniowego.

- **Zespół Leczenia Żywieniowego w I Klinice Anestezjologii i Intensywnej Terapii AM w Poznaniu**, kierowany przez dr n. med. Katarzynę Karwowską, organizatorkę posiedzeń naukowych i autorkę licznych prac z dziedziny leczenia żywieniowego.
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Katedrze i Klinice Chirurgii Gastroenterologicznej AM w Białymstoku** powołany z inicjatywy prof. Józefa Zalewskiego i kierowany przez dr. n. med. Bogdana Zalewskiego.
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w II Klinice Chirurgii Ogólnej i Gastroenterologicznej AM w Białymstoku** kierowany przez dr. hab. n. med. Zbigniewa Kamockiego, współautora wydanych w 2014 roku w Krakowie *Standardów żywienia dojelitowego i pozajelitowego* [18], autora licznych prac naukowych z zakresu leczenia żywieniowego. Od 25. Zjazdu Towarzystwa, który odbył się w Jachrance w dniach 17–20 czerwca 2023 roku pełni obowiązki sekretarza PTŻPDiM.
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Oddziale Chirurgii Szpitala Rejonowego w Radzynie Podlaskim** kierowany przez dr. n.med. Andrzeja Paluszkiewicza.
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Szpitalu im Jana Bożego w Lublinie** kierowany przez prof. Piotra Paluszkiewicza, współautora podręcznika *Praktyczne aspekty leczenia żywieniowego i Standardów żywienia dojelitowego i pozajelitowego* [16, 18].
- **Zespół Leczenia Żywieniowego w Oddziale Chirurgii Ogólnej Szpitala MSWiA w Kielcach** kierowany przez prof. Stanisława Głuszka, autora wielu prac z dziedziny leczenia żywieniowego chorych na nowotwory układu pokarmowego, a zwłaszcza raka żołądka. Wprowadził on w byłym województwie kieleckim żywienie pozajelitowe sposobem jednego pojemnika.
Wymienione osoby jako pierwsze wprowadzały leczenie żywieniowe w Polsce pod koniec lat siedemdziesiątych i na początku lat osiemdziesiątych, były pierwszymi członkami Sekcji Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego PTL i przyczyniły się do rozwoju leczenia żywieniowego w Polsce.
Ważną rolę odgrywały także ośrodki działające w Warszawie, w tym:
 - **Katedra i Klinika Chirurgii Gastroenterologicznej i Żywienia AM w Warszawie**, którą do 2000 roku kierował prof. Bruno Szczygieł, a następnie prof. Ireneusz Krasnodębski, na którego wniosek Klinika została przemianowana na Katedrę i Klinikę Chirurgii Ogólnej, Gastroenterologicznej i Onkologicznej. Mimo zmiany nazwy leczenie żywieniowe nadal pozostaje ważnym elementem działalności Kliniki, czego wyrazem jest między innymi utworzenie Sekcji Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego Towarzystwa Chirurgów Polskich, której pierwszym prezesem został prof. Krasnodębski.
 - **II Zakład Anestezjologii i Intensywnej Terapii AM w Warszawie**, w którym od roku 1984 działał Zespół

Leczenia Żywnieniowego prowadzący żywienie pozajelitowe chorych leczonych w klinikach CSK AM, kierowany przez dr n. med. Teresę Kortę, członka Zarządu Głównego Sekcji ŻPiD PTL, a następnie PTŻPiD, i współautorkę pierwszego w Polsce podręcznika Żywienie pozajelitowe i dojelitowe w chirurgii [19] wydanego przez PZWL w 1994 roku i wyróżnionego nagrodą Ministra Zdrowia.

- **Zespół Leczenia Żywnieniowego w Klinice Anestezjologii i Intensywnej Terapii CMPK** kierowany przez prof. Jacka Jastrzębskiego i dr Małgorzatę Złotorowicz, organizatorów licznych kursów z dziedziny leczenia żywieniowego dla anestezjologów.
- **Samodzielna Pracownia Żywienia Klinicznego** została powołana w styczniu 2005 roku przez dziekana Wydziału Nauki o Zdrowiu AM w Warszawie, a jej kierownikiem został prof. Marek Pertkiewicz. Pracownia zlokalizowana w Szpitalu Klinicznym im. Prof. Witolda Orłowskiego CMKP przy ul. Czerniakowskiej 231 przejęła wszystkich chorych żywionych wcześniej pozajelitowo w domu pod nadzorem Kliniki Chirurgii Gastroenterologicznej i Żywienia. W marcu 2006 roku Pracownia została przekształcona w **Klinikę Chirurgii Ogólnej i Żywienia Klinicznego Wydziału Nauki o Zdrowiu WUM**, a jej kierownikiem został M. Pertkiewicz, ówczesny prezes PTŻPiD. Klinika stała się ważnym ośrodkiem leczenia żywieniowego w Polsce i siedzibą Zarządu Głównego PTŻPiD. W grudniu 2013 roku zmarł Marek Pertkiewicz, a kierownikiem Kliniki został dr hab. n. med. Jacek Sobocki, który kontynuuje i rozwija działania Marka Pertkiewicza w dziedzinie leczenia żywieniowego w Polsce. We wrześniu 2018 roku zarówno Klinikę, jak i leczenie żywieniowe chorych w warunkach domowych wraz z kontraktem NFZ przejęło Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego w Warszawie.

DZIAŁALNOŚĆ SZKOLENIOWA

W 1999 roku wprowadzono w Polsce jednostopniową specjalizację we wszystkich specjalnościach medycznych. W Rozporządzeniu Ministra Zdrowia z dnia 25 marca 1999 roku (Dz.U. nr 31, poz. 302) określono rodzaje specjalizacji i czas ich trwania. Na wniosek prezesa PTŻPiD prof. Brunona Szczygła wprowadzono do specjalizacji z chirurgii obowiązkowy kurs „Podstawy leczenia żywieniowego”. Czas trwania kursu określono na 5 dni, zamieszczono program i ustalono miejsca kształcenia: akademie medyczne, CMPK, instytuty naukowe oraz oddziały mające doświadczoną kadrę i prowadzące leczenie żywieniowe [20]. W 2002 roku w Akademii Medycznej w Warszawie utworzono Centrum Kształcenia Podyplomowego, które przejęło organizację kształcenia podyplomowego lekarzy, w tym także w dziedzinie leczenia żywieniowego. W 2014 roku minister zdrowia zatwierdził kolejny program specjalizacji w dziedzinie chirurgii ogólnej, w którym czas trwania kursu zatytułowanego „Podstawy leczenia żywieniowego” został skrócony do 3 dni (24 godziny dydaktyczne).

Inną formą szkolenia są kursy organizowane przez PTŻPiD oraz posiedzenia naukowe, których co roku odbywa się kilkanaście, oraz szkolenia organizowane w ramach dorocznych zjazdów naukowo-szkoleniowych Towarzystwa

ŻYWIENIE POZAJELITOWE W WARUNKACH DOMOWYCH W POLSCE

Pierwsze w Polsce żywienie pozajelitowe w domu podjęli w 1983 roku Pertkiewicz i Majewska u leczonej w Klinice Chirurgii Gastroenterologicznej Akademii Medycznej w Warszawie chorej z wieloogniskową chorobą Leśniowskiego-Crohna. Wyniki leczenia kolejnych chorych były pozytywne. Rozwiązania problemów organizacyjnych dotyczących dostarczenia preparatów i sprzętu do żywienia do domów pacjentów podjęła się Stanisława Kulesza, właścicielka rodzinnej firmy Depol Sp. z o. o. działającej w Warszawie od 1990 roku. Od śmierci pani Kuleszy firmą kieruje jej wnuczka, która nadal współpracuje z kilkoma ośrodkami prowadzącymi żpd w Polsce. Znakomita organizacja i zapewnienie pełnego bezpieczeństwa chorym sprawiły, że w 1990 roku żpd zostało oficjalnie uznane przez MZiOS jako metoda leczenia chorych z przewlekłym niedożywieniem. Ministerstwo powierzyło Klinice Chirurgii Gastroenterologicznej AM w Warszawie obowiązek konsultowania, leczenia i kwalifikowania chorych z zespołem krótkiego jelita do żywienia pozajelitowego w domu i sprawowania nadzoru nad tym leczeniem.

W 1992 roku MZiOS utworzyło specjalny fundusz umożliwiający pokrycie części kosztów żpd, które w roku 1998 zostało uznane za procedurę wysokospecjalistyczną, finansowaną z budżetu centralnego, co umożliwiło kontynuowanie tej metody leczenia w Polsce. W latach 1985–2000 żpd pod nadzorem Kliniki prowadzono u 152 chorych, a głównym wskazaniem był zespół krótkiego jelita. Opracowany w Klinice przez Marka Pertkiewicza i wdrożony model żywienia pozajelitowego w domu okazał się nie tylko bezpieczny, ale również najtańszy, a jego koszty były w tym czasie od 3 do 10 razy mniejsze niż w innych krajach europejskich i w USA. Głównym elementem tego modelu było prowadzenie żpd przez samego chorego lub członka jego rodziny przeszkolonego w Klinice. Program szkolenia opracowany przez Marka Pertkiewicza i Krystynę Majewską opierał się na wykonywaniu wszystkich czynności związanych z podłączeniem i odłączeniem worka żywieniowego do/od cewnika centralnego z zachowaniem pełnej jałowości. Następnie osoba przygotowująca do prowadzenia żpd wykonywała wszystkie te czynności w Klinice i po stwierdzeniu, że jest w pełni przygotowana do samodzielnego prowadzenia żywienia pozajelitowego w domu, była wypisywana ze szpitala. Każdy pacjent otrzymywał numery telefonów komórkowych lekarzy prowadzących z poleceniem telefonowania w razie wystąpienia jakichkolwiek powikłań związanych z prowadzonym żywieniem. System ten został przyjęty przez wszystkie polskie ośrodki prowadzące żywienie pozajelitowe w domu.

W uznaniu zasług M. Pertkiewicza dla rozwoju żpd w Polsce został on zaproszony do udziału w pracach międzynarodowego zespołu zajmującego się problematyką żpd w Europie, kierowanego przez prof. Van Gossuma. Ważnym etapem w rozwoju tej dziedziny w Polsce stały się regulacje prawne wydane w 2007 roku przez Prezesa NFZ dotyczące żywienia pozajelitowego i dojelitowego w warunkach domowych, przygotowane przez Zarząd Główny PTŻPiD pod kierownictwem Marka Pertkiewicza [21, 22].

ŻYWIENIE POZAJELITOWE W WARUNKACH DOMOWYCH U DZIECI

W 1992 roku kierowany przez prof. Janusza Książczyka Zespół Leczenia Żywieniowego Kliniki Gastroenterologii, Hepatologii i Żywienia Instytutu — Pomnika Centrum Zdrowia Dziecka w składzie: Małgorzata Łyszowska, Janusz Kierkuś, Krzysztof Bogucki, Anna Ratyńska, Bożenna Tondys i Jerzy Socha, we współpracy z Markiem Pertkiewiczem rozpoczął żywienie pozajelitowe w domu dzieci z zespołem krótkiego jelita i innymi rodzajami niewydolności jelit.

Do 2011 roku żpd zastosowano u 150 dzieci, w tym u 130 prowadzono je pod nadzorem Instytutu, a u 20 prowadziły je wyspecjalizowane jednostki w Krakowie (doc. Mikołaj Spodaryk) i Gdańsku (prof. Agnieszka Szlagatys-Sidoriewicz). Podobnie jak u dorosłych, u większości dzieci wskazanym do żpd był zespół krótkiego jelita. W przeważającej liczbie przypadków żywienie jest prowadzone przez matkę dziecka przeszkoloną w ciągu 4–6 tygodni spędzonych wraz z dzieckiem w Klinice. Powikłania związane z długotrwałym utrzymywaniem cewnika w żyłę były bardzo rzadkie: 0,38 na pacjenta na rok, przy 2–3-krotnie niższych kosztach aniżeli w Wielkiej Brytanii czy we Włoszech.

Doświadczenia zespołu i wyniki żpd u dzieci zostały przedstawione między innymi w pracy *Home parenteral nutrition in children. The Polish experience* [23].

Zgodnie z informacją uzyskaną od dr n. med. Katarzyny Popińskiej, która jest członkiem Zespołu Leczenia Żywieniowego IP CZD w Warszawie, liczba dzieci będących na żywieniu pozajelitowym w domu według stanu na 1 stycznia 2017 roku przedstawiała się w Polsce następująco:

1. Klinika Pediatrii, Żywienia i Chorób Metabolicznych IP CZD w Warszawie — 138 dzieci.
 2. Oddział Leczenia Żywieniowego Uniwersyteckiego Szpitala Dziecięcego w Krakowie — 32 dzieci.
 3. Klinika Pediatrii, Gastroenterologii, Hepatologii i Żywienia Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego — 19 dzieci.
 4. Poradnia Domowego Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego Szpitala Uniwersyteckiego w Bydgoszczy (Katedra Anestezjologii i Intensywnej Terapii CM UMK) — 11 dzieci.
- Razem — 200 dzieci.

ŻYWIENIE POZAJELITOWE Kobiet W CIĄŻY W WARUNKACH DOMOWYCH W POLSCE

Doniesienia o długotrwałym żywieniu pozajelitowym w domu kobiet w ciąży są bardzo rzadkie. Pierwszy na świe-

cie przypadek zaplanowanej, prawidłowej ciąży u kobiety pozostającej od 5 lat na żywieniu pozajelitowym w domu zakończonej urodzeniem zdrowego dziecka miał miejsce w Chinach, co w 1993 roku opisali Wu i wsp. [24]. W Polsce pierwsze żywienie pozajelitowe kobiety, która zaszła w ciążę po trzech latach żywienia pozajelitowego w domu z powodu zespołu krótkiego jelita, prowadził w 2003 roku Marek Pertkiewicz. Żywienie było modyfikowane wraz z postępem ciąży, która przebiegła bez powikłań. Poród poprzez planowe cięcie cesarskie nastąpił 4 października 2004 roku. Noworodek płci męskiej ważył 2950 g, długość ciała 52 cm, APGAR 9. Chłopiec był pierwszym w Polsce dzieckiem urodzonym przez kobietę pozostającą od trzech lat na całkowitym żywieniu pozajelitowym w domu. Chłopiec ma obecnie 20 lat, jego rozwój fizyczny i intelektualny przebiega prawidłowo, a mama jest nadal na żywieniu pozajelitowym w domu. Łącznie w Polsce urodziło się ośmioro dzieci, których matki w czasie zajścia w ciążę były od 3 do 5 lat żywione pozajelitowo w domu ze względu na zespół krótkiego jelita. Pięcioro dzieci urodziły pacjentki leczone w Poradni Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego Szpitala im. W. Orłowskiego w Warszawie (kierownik: prof. Marek Pertkiewicz), a troje — matki będące pod opieką Poradni Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego Szpitala im. Pirogowa w Łodzi (kierownik: dr n. med. Marek Kunecki). Według Marka Pertkiewicza, w Europie do 2019 roku nie więcej niż trzydzieścioro dzieci zostało urodzonych przez matki będące na długotrwałym żywieniu pozajelitowym w domu, w tym aż ośmioro w naszym kraju (tyle samo dzieci urodziło się w Wielkiej Brytanii) [25].

WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA

Polskie Towarzystwo Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego (PTŻPiD) od początku współpracowało z towarzystwami o podobnym profilu w Europie i z osobami mającymi istotny wpływ na rozwój leczenia żywieniowego w Europie oraz w USA. Mikołaj Pertkiewicz i Bruno Szczygieł są członkami założycielami ESPEN. Marek Pertkiewicz, w uznaniu zasług dla rozwoju żywienia pozajelitowego w warunkach domowych w Polsce, został członkiem międzynarodowej grupy zajmującej się tą problematyką — *Home Artificial Nutrition Group* (HANG) działającej przy ESPEN. Na prośbę miejscowych komitetów założycielskich PTŻPiD służyło pomocą w organizacji Czechosłowackiego, następnie Słowackiego i Litewskiego Towarzystwa Żywienia Poza- i Dojelitowego, z którymi polskie Towarzystwo współpracuje od wielu lat. Pod patronatem Zarządu ESPEN od 1994 roku Polska na zmianę z Czechami i Węgrami organizuje trwające tydzień międzynarodowe kursy z podstaw leczenia żywieniowego dla młodych lekarzy z krajów dawnego bloku wschodniego. Z udziałem PTŻPiD wydawane są materiały szkoleniowe w języku angielskim, w tym opublikowany po raz pierwszy w 1999 roku podręcznik *Basics in Clinical Nutrition*, którego V wydanie ukazało się w 2019 roku [26], a polskie tłumaczenie pod redakcją Stanisława Kłęka, Teresy Korty i Małgorzaty Łyszowskiej ukazało się w 2013 roku [10]. Inicjatorem

i redaktorem naczelnym wszystkich dotychczasowych edycji był prof. Lubos Sobotka, współtwórca Czeskiego Towarzystwa Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego, członek Zarządu ESPEN.

Od 1998 roku do 2002 roku pod patronatem PTŻPiD ukazywała się polska wersja „Current Medical Literature” zatytułowana „Leczenie żywieniowe”, będąca przeglądem prac dotyczących leczenia żywieniowego z całego świata. Tłumaczenia prac dokonywał komitet redakcyjny w składzie: Bruno Szczygieł (redaktor naczelny) oraz Teresa Korta, Maciej Słodkowski i Piotr Socha, którzy tłumaczyli i redagowali poszczególne działy. Kwartalnik był wydawany i rozprowadzany przez wydawnictwo Borgis z siedzibą w Warszawie.

Od 2006 roku do 2016 roku we wszystkich zjazdach PTŻPiD brał czynny udział twórca żywienia pozajelitowego prof. Stanley J. Dudrick, którego wykłady cieszyły się ogromnym zainteresowaniem, a dla niego każda wizyta w kraju przodków była ogromnym przeżyciem. Od 2010 roku, kiedy prezesem PTŻPiD został Stanisław Kłęk, nastąpiło ogromne nasilenie współpracy międzynarodowej wyrażające się czynnym uczestnictwem prezesów europejskich towarzystw żywieniowych w zjazdach polskiego stowarzyszenia, zaproszeniami dla Stanisława Kłęka i innych członków zarządu oraz uczestnictwem we władzach i różnych agendach ESPEN. Niestety, w styczniu 2021 roku zmarł Stanley J. Dudrick, wybitny amerykański lekarz chirurg polskiego pochodzenia, twórca żywienia pozajelitowego, Członek Honorowy PTŻPiD, który zapisał się w historii jako Nauczyciel i Przyjaciel.

Polska prezydencja w Unii Europejskiej mogła przyczynić się do rozwoju leczenia żywieniowego w naszym kraju. Już podczas 33. Kongresu ESPEN, jaki odbył w Goteborgu w dniach 3–6 września 2011 roku, w czasie sesji plenarnej przewodniczący ESPEN, prof. Pierre Singer, po rozmowach z ministrem zdrowia Ewą Kopacz wyraził nadzieję, że polska prezydencja przyczyni się do nadania właściwej rangi zagadnieniom związanym z występowaniem, rozpoznawaniem i leczeniem niedożywienia w krajach Unii. Niestety, dwa rozporządzenia podpisane we wrześniu 2011 roku przez panią minister, w tym jedno wprowadzające obowiązkową ocenę stanu odżywienia wszystkich chorych przyjmowanych do szpitali i drugie nakazujące powoływanie we wszystkich szpitalach zespołów leczenia żywieniowego w składzie: lekarz, pielęgniarka, farmaceuta i dietetyk, które miały tę ocenę przeprowadzać, wywołały sprzeciw dyrektorów szpitali tonących w długach. Ponieważ, jak napisano w uzasadnieniu, realizacja tych rozporządzeń miała się odbyć bez nakładów finansowych, a w szpitalach nie było farmaceutów ani dietetyków, wprowadzenie drugiego rozporządzenia zostało anulowane w listopadzie 2011 roku. Jednak mimo tych przeszkód z inicjatywy prezesa PTŻPiD Marka Pertkiewicza i przy wsparciu NFZ w ponad 70% szpitali działają Zespoły Leczenia Żywieniowego z korzyścią dla pacjentów i instytucji służby zdrowia.

KONGRES ESPEN I 25. ZJAZD PTŻPiD

W skład Lokalnego Komitetu Organizacyjnego 41. Kongresu ESPEN, który odbył się w Krakowie w dniach 31 sierpnia–3 września 2019 roku, weszli: Stanisław Kłęk, Urszula Łapuszek, Eliza Kowalczyk, Maciej Słodkowski, Włodzimierz Cebulski, Małgorzata Łyszowska, Mirosław Czuczwar, Ryszard Choruz. Lokalny Komitet Edukacyjny reprezentowali: Kinga Szczepanek, Aleksandra Kapała, Magdalena Milewska, Katarzyna Matusiak-Luśnia, Magdalena Sumlet, Jacek Szopiński, Justyna Zamarska. Lokalny Komitet Naukowy pracował w składzie: Sylwia Małgorzewicz, Michał Chmielewski, Zbigniew Kamocki, Dorota Mańkowska-Wierzbicka, Dorota Szostak-Węgierek, Lucyna Ostrowska, Marta Gruchała-Niedoszytko.

W czasie Kongresu odbyło się 16 sesji kursów LLL (*Lifelong Learning*) kilkadziesiąt sesji edukacyjnych i naukowych, kilka sympozjów organizowanych przez firmy farmaceutyczne, a ponad 700 prac zaprezentowano w formie plakatów. W Kongresie wzięło udział ponad trzy tysiące uczestników z całego świata, ogólna ocena zarówno wartości naukowej, organizacji Kongresu, jak i imprez towarzyszących była bardzo wysoka.

Kolejny, 25. Zjazd PTŻPiD odbył się tradycyjnie w Jachrance w dniach 15–17 czerwca 2022 roku. Przygotowano bogaty program naukowy i edukacyjny. Walne Zgromadzenie przyjęło bez zastrzeżeń sprawozdanie ustępującego zarządu i wyraziło podziękowania zarówno prezesowi — prof. Stanisławowi Kłękowi, jak i członkom zarządu za wielokierunkową działalność na rzecz rozwoju żywienia klinicznego w Polsce, a w szczególności za zorganizowanie w 2019 roku w Krakowie 41. Kongresu ESPEN. Następnie, zgodnie ze statutem, wybrało nowy zarząd na kadencję 2022–2026, w którym — zgodnie z obecnie panującymi tendencjami — większość stanowią kobiety, wysokiej klasy internistki, a nie chirurdzy, jak dotychczas.

Prezesem PTŻPiD została dr hab. n. med. Dorota Mańkowska-Wierzbicka, kierownik Katedry i Kliniki Gastroenterologii, Dietetyki i Chorób Wewnętrznych Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu oraz Oddziału Klinicznego Gastroenterologii, Żywienia Człowieka i Chorób Wewnętrznych Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, w Uniwersyteckim Szpitalu Klinicznym im. H. Święcickiego. Autorka licznych prac i wykładów z zakresu żywienia klinicznego w chorobach wewnętrznych, wdrażająca leczenie żywieniowe w leczeniu chorób układu pokarmowego.

Wiceprezesami zostali prof. dr hab. n. med. Sylwia Małgorzewicz i dr n. med. Marcin Folwarski. Profesor Małgorzewicz jest specjalistą nefrologii i chorób wewnętrznych, kierownikiem Katedry Żywienia Klinicznego Wydziału Nauk o Zdrowiu Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego (GUM). Od wielu lat wprowadza do praktyki żywienie kliniczne, jest autorką licznych prac z tej dziedziny. Od 2022 roku pełni funkcję redaktora naczelnego „Postępów Żywienia Klinicznego”. Doktor Marcin Folwarski jest adiunktem w Katedrze Żywienia Klinicznego GUM, cenionym wykładowcą

i autorem licznych prac z dziedziny leczenia żywieniowego w przebiegu chorób układu pokarmowego i zakażenia wirusem COVID-19.

Funkcję skarbnika objęła dr Kinga Szczepanek — anesteziolog w Szpitalu Wielospecjalistycznym im. Stanleya Dudricka w Skawinie, specjalista w zakresie intensywnej terapii i żywienia klinicznego krytycznie chorych. Autorka licznych prac z tej dziedziny, znakomity wykładowca i organizatorka konferencji dotyczących zasad płynoterapii i żywienia ciężko- i krytycznie chorych. Członek komisji ESPEN i członek Zarządu POLSPEN od kilku kadencji.

Sekretarzem został dr hab. n. med. Zbigniew Kamocki — kierownik Kliniki Chirurgii Ogólnej i Gastroenterologicznej Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku. Organizator leczenia żywieniowego, które wprowadził do codziennej praktyki klinicznej. Autor wielu prac z tej dziedziny, w tym standardów żywienia dojelitowego i pozajelitowego wydanych w 2014 roku. Członek Zarządu PTŻPDIM od kilku kadencji.

Pozostali członkowie zarządu to:

- Dr n. med. Michał Jankowski — adiunkt w Klinice Chirurgii Onkologicznej Centrum Onkologii UMK w Bydgoszczy. Od wielu lat zaangażowany we wprowadzanie żywienia klinicznego do systemowego leczenia nowotworów układu pokarmowego w celu zapobiegania i leczenia niedożywienia związanego z chorobą. Autor licznych publikacji, organizator konferencji i aktywny uczestnik zjazdów POLSPEN. Znany i ceniony praktyk oraz utalentowany wykładowca.
- Dr n. med. Aleksandra Kapała — kierownik Kliniki Diagnostyki Onkologicznej, Kardioonkologii i Medycyny Paliatywnej, Działu Żywienia Klinicznego w Narodowym Instytucie Onkologii im. Marii Skłodowskiej-Curie — Państwowym Instytucie Badawczym w Warszawie. Ekspert w zakresie żywienia klinicznego chorych na raka narządów głowy i szyi oraz pacjentów poddawanych chemio-, radio- i immunoterapii dostosowanej do stopnia zaawansowania nowotworu i niedożywienia. Autorka licznych prac z zakresu żywienia klinicznego, w tym znakomitego podręcznika *Praktyczny przewodnik po ONS* [27].
- Prof. dr hab. n. med. Stanisław Kłęk — kierownik Kliniki Chirurgii Onkologicznej Narodowego Instytutu Onkologii im. Marii Skłodowskiej-Curie — Państwowego Instytutu Badawczego, oddziału w Krakowie. W związku z organizacją Kongresu ESPEN w Polsce przez trzy kadencje pełnił funkcję prezesa PTŻPDIM. Człowiek, który wprowadził Towarzystwo na arenę międzynarodową.
- Dr n. med. Małgorzata Łyszkowska — lekarz pediatra, która całe swoje dorosłe życie przepracowała w Centrum Zdrowia Dziecka. Początkowo w Klinice Gastroenterologii i Hepatologii, następnie w Klinice Pediatrii i Żywienia, a obecnie jest konsultantem w Klinice Chirurgii i Transplantologii jako specjalista od żywienia dzieci. Przez 18 lat była sekretarzem redakcji i redaktorem naczelnym „Postępów Żywienia Klinicznego.

— Dr n. med. Katarzyna Matysiak-Luśnia — zatrudniona w Klinice Anestezjologii i Intensywnej Terapii Uniwersyteckiego Szpitala Klinicznego we Wrocławiu. Specjalistka w dziedzinie anestezjologii, intensywnej terapii i medycyny paliatywnej. Od 2018 roku członek Zarządu POLSPEN i przewodnicząca Sekcji Paliatywnej. Autorka i współautorka podręczników dla pacjentów żywionych dojelitowo i pozajelitowo w domu oraz pierwszej w języku polskim monografii poświęconej problemom terapii żywieniowej u chorych krytycznie, jak również licznych publikacji dotyczących leczenia żywieniowego chorych na nowotwory.

— Prof. dr hab. n. med. Maciej Słodkowski — kierownik Kliniki Chirurgii Ogólnej, Gastroenterologicznej i Onkologicznej UCK WUM, współzałożyciel i przewodniczący Sekcji Żywienia Pozajelitowego i Dojelitowego TChP. Przewodniczący Zespołu Leczenia Żywieniowego w Uniwersyteckim Centrum Klinicznym WUM. Autor i współautor licznych oryginalnych i poglądowych prac z dziedziny leczenia żywieniowego publikowanych w czasopiśmie polskich i zagranicznych oraz rozdziałów w podręcznikach, w tym w znakomitym podręczniku *Żywienie w chorobach nowotworowych*, którego jest współredaktorem naukowym [28].

— Prof. n. med. i n o zdr. Dorota Szostak-Węgierek — od 2017 roku kierownik Zakładu Dietetyki Klinicznej Wydziału Nauk o Zdrowiu WUM. Przewodnicząca Sekcji Dietetyki PTŻPDIM. Organizatorka i współrealizatorka nowoczesnego programu nauczania z zakresu żywienia klinicznego dla dietetyków. Autorka licznych prac z dziedziny leczenia żywieniowego i organizatorka dorocznych ogólnopolskich konferencji poświęconych żywieniu w chorobach przewlekłych i roli dietetyka w edukacji żywieniowej społeczeństwa.

— Mgr farm. Justyna Zamarska — przewodnicząca Ogólnopolskiej Sekcji Żywienia Do- i Pozajelitowego Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego współpracującej od wielu lat z PTŻPDIM. XVIII Konferencja Sekcji odbyła się w dniach 8–9 grudnia 2023 roku w Warszawie i obejmowała wykłady oraz warsztaty. Wykłady wygłosił m.in. prezes PTŻPDIM dr hab. n. med. Dorota Mańkowska-Wierzbicka oraz wiceprezes Marcin Folwarski.

Konflikt interesów: Nie zgłoszono.

Finansowanie: Brak

PIŚMIENNICTWO

1. Elman R. Parenteral alimentation in surgery: with special reference to proteins and amino acids. Hoeber, New York 1947.
2. Bross W, Aroński A. Nowe możliwości odżywiania pozajelitowego. In: Pamiętnik II Zjazdu Anestezjologów Polskich. Warszawa 7–8.12.1962. , Warszawa 1962: 165–167.
3. Bross W, Aroński A. O dożylnym stosowaniu emulsji tłuszczowych. In: Biuletyn XII Zjazdu Towarzystwa Chirurgów Polskich. TChP, Gdańsk 1962: 94–95.
4. Jędrzejewski R. Parenteralna hiperalimentacja. Pol Tyg Lek. 1972(27): 396–398, indexed in Pubmed: 4623017.

5. Kańska B, Fedeczko D. Całkowita alimentacja dożylna w stanach wymagających intensywnego leczenia. *Anest Reanim Intens Terap.* 1973(5): 397–400.
6. Szczygieł B. Hiperalimentacja w chirurgii. In: 48 Zjazd Towarzystwa Chirurgów Polskich, Warszawa 23–25.09.1976. TChP, Warszawa 1976.
7. Szczygieł B. Problemy żywienia krytycznie chorych w chirurgii. In: Pamiętnik 51. Zjazdu Towarzystwa Chirurgów Polskich. Łódź, 19–21.09.1983. TChP, Warszawa 1983.
8. Pertkiewicz M, Korta T, Szczygieł B. Organizacja i zasady działania Zespołu Żywienia Poza- i Dojelitowego Instytutu Chirurgii AM w Warszawie. In: Pamiętnik 51. Zjazdu Towarzystwa Chirurgów Polskich. Łódź, 19–21.09.1983. TChP, Warszawa 1983: 124–130.
9. Pertkiewicz M, Korta T. Standardy żywienia pozajelitowego i dojelitowego. PZWL, Warszawa 2005.
10. Sobotka L, Allison SP. Podstawy żywienia klinicznego: edycja czwarta. Scientifica, Kraków 2013.
11. Książyk J. Standardy leczenia żywieniowego w pediatrii. PZWL, Warszawa 2017.
12. Książyk J. Zalecenia leczenia żywieniowego u dzieci. PZWL, Warszawa 2021.
13. Książyk J, Lyszkowska M, Kierkus J, et al. Home parenteral nutrition in children: the Polish experience. *J Pediatr Gastroenterol Nutr.* 1999; 28(2): 152–156, doi: [10.1097/00005176-199902000-00011](https://doi.org/10.1097/00005176-199902000-00011), indexed in Pubmed: [9932846](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9932846/).
14. Ciesielski L, Łupiński S. Kompendium żywienia ciężko chorych. Kutnowskie Zakłady Farmaceutyczne Polfa Łódź, 1990.
15. Spodaryk M. Podstawy leczenia żywieniowego u dzieci: podręcznik dla studentów i lekarzy. Wyd UJ, Kraków 2001.
16. Spodaryk M, Paluszkiewicz P. Praktyczne aspekty leczenia żywieniowego. Wyd UJ, Kraków 2008.
17. Spodaryk M. Podstawy leczenia żywieniowego. Scientifica, Kraków 2019.
18. Kłęk S. Standardy żywienia dojelitowego i pozajelitowego. Scientifica, Kraków 2014.
19. Szczygieł B, Socha J. Żywienie pozajelitowe i dojelitowe w chirurgii. PZWL, Warszawa 1994.
20. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 25 marca 1999 roku wprowadzające jednostopniową specjalizację we wszystkich specjalnościach medycznych i trwający 5 dni obowiązkowy kurs „Podstawy leczenia żywieniowego w chirurgii” (Dz.U. nr 31, poz. 212).
21. Pertkiewicz M. Całkowite żywienie pozajelitowe w domu. In: Pamiętnik 53. Zjazdu Towarzystwa Chirurgów Polskich. TChP, Poznań 1989.
22. Pertkiewicz M. Długotrwałe żywienie pozajelitowe w szpitalu i w domu. In: Szczygieł B, Socha J. ed. Żywienie pozajelitowe i dojelitowe w chirurgii. PZWL, Warszawa 1994: 353–366.
23. Książyk J, Lyszkowska M, Kierkus J, et al. Home parenteral nutrition in children: the Polish experience. *J Pediatr Gastroenterol Nutr.* 1999; 28(2): 152–156, doi: [10.1097/00005176-199902000-00011](https://doi.org/10.1097/00005176-199902000-00011), indexed in Pubmed: [9932846](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9932846/).
24. Wu ZH, Huang DX, Zhang YW, et al. Normal gestation after 5 years on home parenteral nutrition. *Clin Nutr.* 1993; 12(1): 43–46, doi: [10.1016/0261-5614\(93\)90145-t](https://doi.org/10.1016/0261-5614(93)90145-t), indexed in Pubmed: [16843276](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16843276/).
25. Pertkiewicz M. Żywienie pozajelitowe kobiet w ciąży w warunkach domowych. In: Szawłowski AW. ed. Żywienie w chorobach nowotworowych. PZWL, Warszawa 2020: 545–573.
26. Sobotka L. Basics in Clinical Nutrition: Refeeding syndrome. *e-SPEN, the European e-Journal of Clinical Nutrition and Metabolism.* 2010; 5(3): e146–e147, doi: [10.1016/j.eclnm.2009.06.012](https://doi.org/10.1016/j.eclnm.2009.06.012).
27. Kapała A. Praktyczny przewodnik po ONS: oral nutrition suport. Scientifica, Kraków 2015.
28. Szawłowski AW, Gromadzka-Ostrowska J, Paluszkiewicz P, Stodkowski M, Sobocki J. Żywienie w chorobach nowotworowych. PZWL, Warszawa 2022.